

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНИХ НАУК І СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
Кафедра психології та педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
освітньо-кваліфікаційний рівень – бакалавр
на тему:

**«ОСОБИСТІСНА РЕФЛЕКСІЯ В МОТИВАЦІЇ ДО ЛІТЕРАТУРНОЇ
ТВОРЧОСТІ ВЕТЕРАНІВ АТО/ООС»**

Виконав студент 4-го року навчання,
напряму підготовки
6.030102 Психологія

Антоняк Василь Володимирович

Науковий керівник: Брик О.М.,
старший викладач НаУКМА

Рецензент _____
(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»

Секретар ДЕК _____

«____» _____ 2020р.

Київ-2020

Зміст

Вступ	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РЕФЛЕКСІЇ В МОТИВАЦІЇ ДО ТВОРЧОСТІ	8
1.1. Загальний аналіз проблеми рефлексії та рефлексія творчості як чинник розвитку творчого потенціалу	8
1.2. Загальна характеристика мотивації досягнення та особливості формування мотивації творчості	13
1.3. Проблеми вивчення психології літературної творчості та рефлексії творчих здібностей	19
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	22
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНОЇ РЕФЛЕКСІЇ В МОТИВАЦІЇ ДО ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТІ	25
2.1. Методи та організація дослідження рефлексії та мотивації ветеранів АТО/ООС	25
2.2. Аналіз та інтерпретація даних, отриманих у результаті дослідження.....	28
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2.....	37
РОЗДІЛ III. РОЗРОБКА ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ МОТИВАЦІЇ ДО ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТІ ВЕТЕРАНІВ АТО/ООС.....	39
3.1. Особливості заняттям літературною творчістю в контексті інтеграції воєнного досвіду у повернення до мирного життя ветеранів АТО/ООС	39
3.2. Рекомендації щодо успішного втілення програми по розвитку мотивації до заняття літературною творчістю ветеранів АТО/ООС	40

	3
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	44
ВИСНОВКИ	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	48
ДОДАТКИ	53

Вступ

Актуальність дослідження. Українське суспільство за останнє десятиріччя пережило чималу кількість соціально-економічних, політичних, соціокультурних та геополітичних подій, що призводять до значних трансформацій суспільства. Російська військова агресія щодо України, поставила перед громадянським суспільством значну кількість викликів, одним з яких являється допомога в поверненні до мирного життя українських воїнів. Особливу увагу привертає творча діяльність ветеранів в сфері літератури, що являє собою переосмислення отриманого досвіду бойових дій, та робить значний внесок в розвиток української сучасної літератури. Така ситуація зумовлює необхідність дослідження особистісної рефлексії, яка сприяє посиленню адаптивних, самоактуалізуючих можливостей особистості, що виступає мотивом до самовираження в творчій діяльності. На сьогоднішній день залишаються недостатньо вивченими аспекти феномену особистісної рефлексії в мотивації до літературної творчості ветеранів АТО/ООС в процесі психосоціальної реабілітації та інтеграції у суспільство під час повернення до мирного життя. Це зумовило вибір даної теми, та обґрунтування ефективності проведення публіцистичних тренінгів для ветеранів як ефективного інструментарію в процесі психосоціальної інтеграції колишніх бійців у сучасне розвинене суспільство.

Ступінь дослідженості проблеми. У роботах В. М. Дружиніна, В. О. Моляко, Я. О. Пономарьова, В. А. Роменця творчість розглядається як процес створення нового продукту або винайдення раніше невідомого, але необхідного суб'єкту, нового способу виконання певної діяльності [6, 14, 15, 36]. Одним із основних чинників розвитку здібностей та обдарованості особистості є усвідомлення власних здібностей та можливостей їх розвитку у творчій діяльності. У роботах О.Л. Музики, І.С. Загурської, В.О. Климчука, Н.О. Никончук, Н.Ф. Портницької підкреслено роль рефлексії у розвитку творчих здібностей у різні вікові періоди. О.Л. Музика визначає рефлексію творчих

здібностей як один із центральних компонентів суб'єктних цінностей особистості, що бере участь у регуляції творчої діяльності [15].

Проблемі вивчення мотивів та мотивації так само присвячена велика кількість досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних авторів : Б.Г. Ананьєв, В. К. Вілюнас, Занюк С. С, Є. П. Ільїн, В. І. Ковальов, О. М. Леонт'єв, Г. А. Мюррей; Н.І. Конюхов, М. Узнадзе, тощо. У контексті мотиваційної сфери досліджувались потреби як внутрішні джерела активності людини, природа мотиву та мотивації, різновиди мотиваційних утворень, онтогенетичні аспекти мотиваційної сфери особистості, мотивація у теоріях спілкування, мотиви соціальної та девіантної поведінки людини, мотивація учбової та професійної діяльності особистості тощо.

Об'єкт дослідження: – літературна творчість ветеранів АТО/ООС

Предмет дослідження: – психологічні умови розвитку особистісної рефлексії під час літературної діяльності.

Мета дослідження: – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні чинники рефлексії як мотивації до літературної творчості.

Гіпотеза: дослідження полягає у припущенні про те, що розвиток рефлексії впливає на мотивацію до літературної творчості:

1. Домінантний тип диференційної рефлексії впливає на стилі написання літературних творів;
2. Учасники літературно-публіцистичного проекту мають кращий рівень розвитку одного з типів диференційної рефлексії;
3. Літературна творча діяльність позитивно впливає на розвиток особистісної рефлексії.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати і визначити особливості типу творчої рефлексії ветеранів АТО/ООС;
2. Проаналізувати і визначити особливості мотивації до літературної творчості у учасників бойових дій;

3. Емпірично дослідити особливості впливу особистісної рефлексії в мотивації до літературної творчості ветеранів АТО/ООС.

Методи наукового дослідження: теоретичний аналіз психологічної літератури з досліджуваної проблеми; комплекс методів, який містить: анкетування учасників дослідження, спостереження; стандартизовані психологічні методики: опитувальник «Диференційний тип рефлексії» А. Н. Леонтьєвим, Е. М. Лаптевою, Е. Н. Осіним, А. Ж. Саліховою, «Діагностика творчого потенціалу», тест-опитувальник мотивації досягнення А. Меграбяна, експертна оцінка літературної творчості ветеранів АТО/ООС.

База проведення дослідницько-експериментальної роботи: збір даних проводився за допомогою «google-форм» які розміщувались в соціальних мережах у ветеранській спільноті. Вибірка складається з 46 ветеранів АТО/ООС, діючих військовослужбовців та волонтерів. Учасників дослідження розділено на 2 підгрупи, перша з них, це ветерани-письменники, що є учасниками літературного проекту школи публіцистики для ветеранів АТО/ООС «Голос Війни» - це 6 чоловіків та 3 жінки, віком від 24 до 50 років. Та підгрупа із 37 осіб: ветеранів АТО/ООС, діючих військовослужбовців та волонтерів, віком від 19 до 57 років, з них 7 жінок та 30 чоловіків.

Структура та обсяг роботи: Робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел (50 найменувань) та додатків (2). Повний обсяг роботи становить 58 сторінок, основний зміст викладено на 47 сторінках. Робота містить 2 таблиці і 6 діаграм.

Наукова новизна полягає в дослідженні особистісної рефлексії учасників бойових дій АТО/ООС та формування у них мотивації до літературної творчості.

Практичне значення. Отримані результати можуть використовуватися для розробки рекомендацій щодо доповнення психосоціальних реабілітаційних програм для ветеранів АТО/ООС, а також для інтелектуального і творчого розвитку особистості, що має досвід участі в бойових діях.

Апробація результатів дослідження: Матеріали дослідження знайшли відображення у публікації автора та тему «Особливості мотивації до літературної

творчості ветеранів АТО, учасників проекту «Голос Війни»» у збірнику
Науково-практична конференція / ОСОБИСТІСТЬ У ПРОСТОРІ ПРОБЛЕМИ
XXI СТОЛІТТЯ / програма і матеріали / 7 лютого 2019 року / Київ, Україна.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РЕФЛЕКСІЇ В МОТИВАЦІЇ ДО ТВОРЧОСТІ.

1.1. Загальний аналіз проблеми рефлексії та рефлексія творчості як чинник розвитку творчого потенціалу.

Розвиток психологічної науки сприяв виникненню значного наукового інтересу до феномену рефлексії. Відтак, закономірно, що на сучасному етапі розвитку психології особлива увага приділяється вивченню цього феномену, що розглядається не тільки як пояснення принципів психічного розвитку особистості, але як і механізм свідомості, що дозволяє збагатити уявлення про процес мислення особистості, усвідомлення себе як суб'єкта певного виду діяльності. Недаремно Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн вважали, що нові типи зв'язків і співвідношень функцій самосвідомості можуть мати в своїй основі рефлексію, відображення власних процесів в свідомості, «а виникнення свідомості зв'язано з виділенням із життя і безпосереднього переживання рефлексії на оточуючий світ і на самого себе» [44, с. 8]. Окрема проблема рефлексії стала предметом обговорення ще в давньогрецькій філософії. Мислитель і філософ Сократ висунув на перший план завдання самопізнання, предметом якого була духовна активність особистості в процесі здійснення пізнання оточуючого світу [7]. Згодом трактування рефлексії було пов'язано із проблемами філософського обґрунтування наукового знання. У Декарта рефлексія виступає способом окреслення безпосередніх даних достовірних основоположень свідомості [7]. Філософ ототожнював рефлексію зі здатністю індивіда зосередитися на змісті своїх думок, абстрагуючись від усього тілесного та зовнішнього. Кант трактував рефлексію через співвіднесення знань із відповідними пізнавальними здібностями, тому рефлексія мала визначати сфери пізнання людини, які спрямовані на формування понять[7]. У роботах Гегеля рефлексія світового духу виступає рушійною силою його саморозвитку, внутрішньою формою історичної самосвідомості й саморозвитку культури тощо[49]. Дж. Локк визначав рефлексію як особливий вид спостереження, до

якого вдається розум [49]. Предметом цього спостереження, власне, є діяльність людини, способи її виконання тощо. Внаслідок цього виникають певні ідеї щодо здійснення цієї діяльності, тобто моделюється так звана сукупність процесів і функцій діяльності свідомості людини, а також відбувається процес становлення наукових понять щодо цих процесів і функцій [7]. Дослідники рефлексії і до теперішнього часу звертаються до поглядів Сократа, Платона, Демокрита, Дж. Локка, Г. Лейбніца, І. Канта, Г. Фіхте. Проте, з метою глибшого аналізу предмету дослідження, нами були розглянуті відомі в психологічній науці підходи до розуміння поняття «рефлексія» та її видів. Досліджуючи самосвідомість особистості, Б. Г. Ананьєв, Л. І. Божович, І. С. Кон, Л. С. Виготський, К. А. Абульханова-Славська, В. В. Столін, розглядають рефлексію як процес пізнання суб'єктом своїх внутрішніх психічних станів і процесів, як один з центральних компонентів становлення особистості та важливу складову успішної діяльності тощо[44].

У психологічних дослідженнях вітчизняних вчених І.М. Семьонова, С. Ю. Степанова, спільно з М.І. Найдьоновим, Г.Ф. Похмелкіной, Н. Б. Ковальнової та інших інтелектуальна рефлексія представлена у вигляді усвідомлення підґрунтя і засобів вирішення, тобто «у формі інтелектуальної рефлексії людина осмислює предметності проблемної ситуації, що визначаються змістом завдання, і їх операціональні перетворення» [36, с. 53]. В узагальненому вигляді під інтелектуальною рефлексією в сучасній психологічній науці розуміється контрольно-оцінковий, критичний розгляд людиною особливостей своїх розумових дій, спрямованих на пошук вирішення завдань. Інтелектуальна рефлексія розглядається переважно у зв'язку з проблемами організації когнітивних процесів переробки інформації та розробки засобів навчання з вирішення типових завдань. Її предметом є знання про об'єкт та засоби дій з ним [1,4, 36]. Так, Д. Дернер вказує на те, що рефлексія – це є здатність думати про своє власне мислення з метою його вдосконалення. Вітчизняний психолог О. К. Тихомиров пише: "Мислення - необхідний компонент рефлексії особистості і

само стає об'єктом цієї рефлексії" [32]. В. В. Давидов визначає рефлексію як уміння суб'єкта виділяти, аналізувати і співвідносити з предметною ситуацією власні дії [48]. Ю. М. Кулюткін розглядає рефлексивну регуляцію як основний механізм реалізації розумових процесів [5]. І. С. Ладенко вказує, що рефлексія є свого роду самоспостереження, засіб самоконтролю і саморозвитку мислення [7]. Якщо резюмувати роль і місце рефлексії в мисленні, згідно вітчизняними та зарубіжними вченими, то можна відзначити, що: рефлексія є прояв високого рівня розвитку розумових процесів (М. Г. Алексєєв, В. В. Давидов, А. З. Зак, Ж. Піаже, С. Л. Рубінштейн); рефлексія дозволяє людині свідомо регулювати, контролювати своє мислення як з точки зору його змісту, так і його засобів (Л. М. Алексєєва, І. М. Семьонов, Д. Д'юї); рефлексія є фактор продуктивності розумової діяльності (І. С. Ладенко, Я. О. Пономарьов); рефлексія допомагає "увійти" в хід розв'язання задачі іншої людини, осмислити його, "зняти" зміст і, у разі необхідності, вести необхідну корекцію або стимулювати новий напрямок рішення (Ю. М. Кулюткін, С. Ю. Степанов, Г. С. Сухобська) [1, 4, 23, 29, 49].

На думку Н. Дмитренка особистість не лише оцінює результативність своїх дій, а ще й за допомогою рефлексивного мислення створює критерії, за якими вона виставляє власні оцінки [50]. Зміст рефлексії здебільшого розглядається у двох напрямках: зовнішньому (як умова розвитку особистості) та внутрішньому (як атрибут самої особистості на діяльнісному підґрунті ментального досвіду людини) [42].

Відповідно до концепції В. І. Слободчикова і Г. А. Цукерман, рефлексія – універсальний засіб побудови відношення людини до власної життєдіяльності. Цей механізм не обмежений лише сферою цілеспрямованих змін, а і включає компоненти самостійності у навчанні та суб'єктивності [48].

Рефлексія існує і розвивається в трьох напрямках:

- 1) на рівні мислення і діяльності рефлексивні операції проявляються в теоретичній моделі вирішення поставлених перед людиною завдань;
- 2) на рівні комунікації і кооперації рефлексія виступає як здатність розрізняти і координувати позиції в спільній діяльності у формі співробітництва;

3) на рівні самосвідомості рефлексія є індивідуальною позицією у становленні «Я – самості» [48].

Людина за допомогою рефлексії визначає набір тих соціальних першо- і другорядних ролей, які вона повинна виконувати, як член певної суспільної групи: матері, батька, дитини, начальника, підлеглого тощо. Механізм рефлексії дозволяє пристосуватися до цих ролей і максимально їх узгодити із прагненнями, очікуваннями, переконаннями людини [34].

Особливу цікавість викликає рефлексія у процесі творчості та її вплив на розвиток творчого потенціалу особистості.

Поняття творчості у психології тісно пов'язано з поняттям творчого потенціалу. Так, В. О. Моляко зазначає, що творчий потенціал є системою, яка прихована не лише від зовнішнього спостереження, а найчастіше і від тих людей, які його мають (іноді самі носії мало, або зовсім нічого не знають про свої творчі можливості) [31]. Про справжні творчі можливості конкретної людини можна говорити на основі здійснення діяльності, а саме отриманих результатів. Складовими творчого потенціалу є задатки, схильності, інтерес, допитливість, прагнення творити, швидкість засвоєння нового, інтелект, наполегливість і систематичність в роботі [3].

Творчий потенціал розвивається як індивідуально так і в процесі міжособистісного спілкування, взаємодії з різними гранями культури: музики, мистецтва, письменства, та ін. Для того, щоб розкрити і усвідомити свій творчий потенціал людина повинна навчитися саморефлексії [42].

Специфіка рефлексивного осмислення творчості полягає у сприйнятті людиною усієї складності та багатокomпонентності взаємозв'язків між суперечливими за своєю сутністю підструктурами психіки – перед свідомим та несвідомим [5].

Вивчення ролі рефлексії мисленнєвих дій у процесі вирішення творчих завдань здійснено у роботах С.Ю. Семенова, І.Н. Степанова. На думку вчених рефлексія виконує роль механізму розв'язання творчих задач. Також автори виокремлюють рефлексію екстенсивну (установки), що забезпечує контроль

предметного утворення проблеми, інтенсивну (оцінки) – предметне перетворення проблемної ситуації і конструктивну (твердження і припущення) рефлексію, що забезпечує цілісне протікання мисленнєвого процесу [26].

С. Ю. Степанов та І. М. Семьонов зазначають, що механізмом, що забезпечує ухвалення рішення як творчого процесу, є переосмислення і реорганізація оперативної діяльності [4, 36].

Рефлексія розглядається науковцями як елемент розвитку, що необхідний в тому числі у творчому мисленні, та є передумовою для переходу на вищий рівень розвитку.

За словами Я.О. Пономарьова, рефлексія виступає однією з головних ознак творчості. Рефлексія, як "дзеркало", що відбиває всі зміни, що відбуваються в людині, стає основним засобом саморозвитку, умовою і способом особистісного зростання. [14, 38]. В рамках вивчення творчої діяльності рефлексія трактується як осмислення суб'єктом власного пошукового руху думки, що утворює особливий смисловий план мислення [14].

Суть творчого завдання полягає в тому, що в процесі його вирішення виникає суперечність між ресурсами "я" (що включають інтелектуальні та особистісні стереотипи) та вимогами ситуації завдання і унікальністю умов. Самостійне подолання особистістю цієї суперечності в підсумку виступає як творче вирішення завдання і одночасно – як інтелектуальний та особистісний розвиток, що виражається в самоперебудові особистості і зміні її мислення.

Аналіз наукової літератури дозволяє говорити про таке поняття, як "творча рефлексія". Творча рефлексія – це процес переосмислення проблемної ситуації, знань, мисленнєвих стереотипів у процесі рішення завдання. Отже творча рефлексія на нашу думку є важливим механізмом латерального мислення концепції Едварда де Боно. Латеральне мислення – це специфічний процес обробки інформації, спрямований на зміну існуючої стереотипної моделі сприйняття навколишньої дійсності, створення нових альтернативних підходів до розв'язання певної проблеми [46]. Таким чином творча рефлексія є невід'ємною складовою, що забезпечує професійне і особистісне зростання

особистості, пошук нових та нестандартних рішень у розв'язання поставлених перед людиною завдань.

1.2. Загальна характеристика мотивації досягнення та особливості формування мотивації творчості.

Поведінка людини визначається безліччю мотивів, що здатні зацікавлювати, спонукати, спрямовувати й активізувати. Мотиви – це стимули, причини, що викликають або стимулюють активність особистості, що змушують її поводитися певним чином. Від реакції на ці стимули залежить модель поведінки людини. Мотиви впливають на поведінку особистості та на її соціальну роль. Вони виступають у свідомості людини як ціль, на яку спрямована в остаточному підсумку поведінка [25].

Крушельницька Я. В. у своїх роботах розглядає мотив як «спонукання людини до активності, пов'язане з намаганням задовольнити певні потреби. Внаслідок усвідомлення і переживання потреб у людини виникають певні спонукання до дій, що ведуть до задоволення цих потреб. При цьому свідомі дії завжди спрямовані на досягнення певної мети, яка також усвідомлюється людиною. Мотив у цьому разі виступає як причина постановки тих чи інших цілей. Отже, мотиви і цілі не тотожні між собою, хоч інколи збігаються» [25, с. 166].

Термін «мотивація» – це ширше поняття, яке означає систему мотивів. Уявлення про мотивацію виникає при спробі інтерпретувати поведінку людини. Це пошук відповідей на запитання: «чому?», «заради чого?», «з якою метою?» здійснювалась та чи інша діяльність. Отже, мотивацію можна визначити як сукупність причин психологічного характеру, що пояснюють поведінку людини, її початок, спрямованість і активність.

У процесі аналізу теоретичних концепцій природи і механізмів мотивів і мотивації, слід зупинитися на суттєво важливих моментах розуміння і діагностики мотивації людської діяльності. Б.Г. Ананьєв відносив мотивацію поведінки, на відміну від мотивів діяльності, до вторинних властивостей особистості і підкреслював, що на формування мотивації накладають відбиток

індивідуально-типологічні властивості, соціальні умови і ціннісні орієнтації, рівень розвитку психофізичних функцій. У цьому виявляється рухливість, динамічність спрямованості і активності мотивації поведінки [51].

У вивченні мотивації творчої діяльності слід виділяти стійкі та динамічні особливості, тобто регуляторний прояв властивостей. Стійкі компоненти являють собою структури мотивів, заломлені через ціннісні орієнтації і соціальні установки людини. Мотиви створюють основу цілеспрямованої поведінки, прокреслюють шляхи подолання фрустрації для досягнення мети в творчій діяльності. На цій підставі формується динамічний компонент, тобто мотивація поведінки – що виявляється у спрямованості поведінки (виконання конкретного завдання) і суб'єктивних критеріях оцінювання досягнення мети (реалізації активності поведінки) в конкретних умовах, в даний момент часу.

С.С. Занюк визначає, що будь-яка діяльність людини визначається певними мотивами, оскільки мотиви – це те, заради чого виконується діяльність. Отже, мотивація – це сукупність спонукальних факторів, які визначають активність особистості; до них відносяться мотиви, потреби, стимули, ситуативні фактори, які детермінують поведінку людини [50].

Для розуміння сутності мотиваційної сфери та її розвитку, на думку Б.Ф. Ломова, необхідно розглядати зв'язки та взаємини особистості з іншими людьми. Значне місце у формуванні мотиваційної сфери відіграють суспільні інститути, насамперед, ті людські спільноти, до яких належить даний індивід. Розвиток мотиваційної сфери слід розглядати не як процес "з середини" індивіда, а в плані розвитку його зв'язків з різними соціальними групами. Тобто, перехід від одного рівня мотивації до іншого визначається не законами спонтанного розвитку індивіда, а розвитком його взаємин і зв'язків з іншими людьми, із суспільством в цілому [45].

Прийнято вважати, що успішність людської діяльності визначається трьома чинниками: наявністю в ціннісній системі людини цінностей досягнення, силою мотивації (прагненням до успіху), а також освоєнням необхідних умінь і навичок. Більшість вчених визначають, що в людини є два різні мотиви,

функціонально пов'язаних з діяльністю, спрямованою на досягнення успіху: мотив досягнення успіху і мотив уникнення невдачі, причому мотив досягнення успіху тісно пов'язаний із самооцінкою та рівнем домагань особистості [29].

Мотив досягнення як стійка характеристика особистості вперше був виділений Г. Мюрреєм і розумівся як стійке прагнення зробити щось швидко і добре, досягти певного рівня в якій-небудь справі. У процесі подальших досліджень цього мотиву такими вченими як Д. Мак-Клелланд і Х. Хекхаузен були виявлені дві незалежні мотиваційні тенденції: прагнення до успіху і прагнення уникнути невдачі. Мотив досягнення в даному випадку показує, наскільки людина прагне до підвищення рівня своїх можливостей [50].

Доля людини і її положення в суспільстві багато в чому залежать від того, домінує в неї мотивація досягнення успіху або мотивація уникнення невдач. Помічено, що люди, у яких сильніше виражено прагнення до досягнення успіху домагаються в житті більшого, ніж ті, у кого воно виражене слабкіше або відсутнє [25].

Н.І. Конюхов визначає мотивацію досягнення як вироблений в психіці механізм досягнення, що діє за формулою: мотив «прагнення успіху» – активність – мета – «досягнення успіху». Мотив досягнення відображає потребу особи всіма доступними засобами досягти бажаного результату. Мотивація ж уникнення невдачі розглядається як вироблений в психіці механізм уникнення помилок, невдач, часто-густо будь-якими шляхами і засобами. Для особи, з переважанням мотивації уникнення невдач, головне не допустити помилки, уникнути невдачі, навіть ціною сильної трансформації первинної, головної мети, її повного або часткового недосягнення [37].

На думку С.С. Занюка, суб'єкт з сильним мотивом досягнення характеризується наполегливістю в досягненні мети, схильністю ставити віддалені цілі, не задовольняється отриманим результатом, нескладним завданням і легкодосяжними цілями, для нього головне в житті – це переживання радості успіху внаслідок досягнення високих результатів [50].

У сучасному науковому знанні все більше утверджується поняття «мотивація творчості», що спонукає людину до пошуку нових, нестандартних підходів вирішення поставлених перед людиною завдань.

Мотивація творчості трактується О. О. Музикою як «система стійких мотивів, що відображає особистісну трансформацію взаємодії соціальних та індивідуальних чинників у стійку творчу спрямованість. Це поняття характеризує стан свідомості, який зумовлює пріоритет творчої діяльності в системі життєвих виборів і поведінкових стратегій, стимулює та підтримує творчий процес на всіх його стадіях» [29, с. 48].

Проте сила впливу різних видів мотивації на процес розвитку креативності нерівнозначна. Так, розрізняють зовнішню та внутрішню мотивацію. Внутрішні мотиви - це інтерес до пізнання і процесу здобування знань. Мотиви, де творча діяльність є засобом для задоволення інших потреб чи досягнення інших цілей, є зовнішніми. На даному етапі розвитку науки вважається доведеним, що вирішальними для процесу розвитку креативності особистості виступає внутрішня мотивація, і самомотивація. Головний ціннісний критерій полягає в тому, щоб якомога краще виконати роботу і при цьому уникнути легких шляхів досягнення цілі. Щодо ролі, яку відіграють зовнішні мотиви у розвитку креативності, в науковому середовищі відсутня однозначна думка. На думку американського психолога Г. Алдера, зовнішні фактори відіграють допоміжну позитивну роль в процесі розвитку креативності, сприяючи пробудженню у людини інтересу до задачі, якою їй доведеться займатися. Однак первісний імпульс швидко згасає, якщо на наступному етапі не буде підкріплення появою дослідницького азарту - вірного супутника творчості [8].

Згідно з поглядами С. Каверіна [29], потреба в творчій діяльності є потребою вищого порядку, характеризує вищий ступінь розвитку особистості, і зумовлює відповідний рівень діяльності.

Потреба в творчості породжує мотивацію творчості. Відтак, всі мотиви творчості можна звести до трьох основних груп:

- 1) допитливість, суто дослідницькі та пізнавальні мотиви, які відповідають предмету діяльності;
- 2) мотиви особистого самоствердження, зацікавленості, успіху;
- 3) вищі соціальні мотиви, принесення користі суспільству тощо.

З точки зору ортодоксального психоаналізу, засновником якого є З. Фрейд, творчість майстра представляє собою заміщуючий вид діяльності, за якого незадоволені потреби, не знаходячи можливості своєї реалізації у реальному житті, сублімуються в фантазіях митця і проявляються у його творчих ідеях. Таким чином, Фрейд виділяє і обґрунтовує компенсаторну функцію мистецтва [9].

На противагу компенсаторній функції мистецтва існує катарсична, основи розуміння котрої були закладені ще Аристотелем. Давньогрецькі філософи користувались поняттям “катарсис”, розуміючи його, як психологічне очищення, котре відчуває людина при взаємодії з мистецтвом. А в ХХ столітті катарсична теорія розвивається в роботі Л. Виготського “Психологія мистецтва”. Його теорія спирається не на проблему реалізації в реальному житті, а на позбавлення людини гнітючих емоцій. Перетворення почуттів, у такому разі, відбувається шляхом обернення їх на свою протилежність, тобто в позитивні емоції, які несе в собі мистецтво [33].

У концепції А. Адлера феномен мотивації до творчості розглядається як «прагненням митця до створення ідеалу керує комплекс власної неповноцінності, через усвідомлення неможливості бездоганної реалізації власних задумів» [9, с.238]. Маслоу в свою чергу зазначає «властиві творчій людині внутрішні тенденції до самоактуалізації, внутрішню потребу стати тим, ким повинен бути» [9, с.245].

Потреба в створенні нового пояснюється прагненням створювати потрібне, але ще не існуюче в реальності, тобто новаторське і досконаліше. Схильність людини до створення чогось нового традиційно пояснюється здатністю втомлюватися від надбань минулого та вважається психологічною основою творчості, тобто, пізнання дійсності і її якісного перетворення.

Творчість, на думку Ротенберга В.С., є однією з найбільш природних форм реалізації потреби в пошуку, яка серед інших - потреби в самоствердженні, у визнанні з боку інших тощо - є одним з найважливіших мотивів творчості.[41].

Творча діяльність зумовлена, в основному, внутрішніми силами - бажанням, прагненням, пристрасним пориванням тощо. Безперечно і те, що у багатьох випадках творча діяльність людини визначається обов'язком - перед суспільством, сім'єю та ін. Мотив повинності - одна з найважливіших соціальних спонук людської творчості, діяльності в цілому [24].

На думку К.Роджерса, основним спонукальним мотивом творчості, виступає прагнення людини реалізувати себе, проявити свої можливості. Під цим бажанням слід розуміти спрямовуюче начало, що проявляє себе у всіх формах життя людини, - прагнення до розвитку, вдосконалення, зрілості, тенденції до вираження і прояву всіх здібностей людини і властивостей "Я". "Це прагнення може бути глибоко приховане під тиском психологічного захисту. Я впевнений, виходячи із власного досвіду, що це прагнення є в кожній людині і очікує тільки необхідних умов для звільнення і прояву. Саме воно і є головною мотивацією творчості, коли організм вступає у нові стосунки з навколишнім світом, намагаючись найбільш повно бути самим собою" [39].

Ряд вчених: Дж. Гілфорд, П. Торренс, В. Дружинін у структурі творчого потенціалу центральною складовою визначають креативність – здатність до творчості – створення чогось нового, оригінального. Як властивість особистості креативність виявляється у тенденції до вирішення проблем по-новому, новими засобами, методами [12]. Відтак, максимальне виявлення творчого потенціалу характерне для тих ситуацій, коли людина хоче використати нетиповий для себе засіб та метод вирішення проблеми.

Загалом, творчий потенціал особистості – це складна система психогенетичних та психологічних якостей, інтегральна цілісність природних і соціальних особливостей людини, сукупність здібностей, властивостей та можливостей до продукування творчих стратегій, здійснення творчої діяльності, і тактик в процесі творчості, що дозволяють знаходити принципово нове

унікальне рішення проблем, а також забезпечення особистості у її суб'єктивній потребі творчої самореалізації та саморозвитку.

1.3. Проблеми вивчення психології літературної творчості та рефлексії творчих здібностей.

Проблема дослідження творчості належить до числа найбільш активно розроблюваних психологічною наукою. Про це свідчить і багатозначність аспектів вивчення психології творчості, серед яких: дослідження загальнопсихологічної спрямованості С. Л. Рубінштейна, Д. Б. Богоявленської, Я. О. Пономарьова, О. К. Тихомирова, системно-структурних аспектів Г. С. Батіщева, Е. В. Ільєнкова, В. А. Моляко тощо; вивчення проблеми творчої природи свідомості й методологічних аспектів творчості Я. Ф. Аскіним, В. С. Біблером, Д. І. Дубровським, В. О. Лекторським, П. Л. Копніним, О. Г. Спіркіним, В. С. Стьопіним; вивчення детермінації творчої діяльності В. М. Гасіліним, М. В. Гончаренко, Н. Г. Козіним; культурологічний і художній дискурс М. О. Бердяєва, М. М. Бахтіна, І. О. Ільїна, Ю. М. Лотмана, Б. С. Мейлаха; дослідження проблем співвідношення життєвого простору особистості і творчості В. Б. Устьянцевим; міждисциплінарний напрямок вивчення творчості, характеризований роботами В. Ф. Асмуса, А. С. Карміна, В. М. Пушкіна, С. П. Позднєва, Є. П. Хайкен; психоаналітична традиція дослідження творчості, започаткована З. Фрейдом і К. Юнгом тощо[2,8,20,25,36,37,38,39,40].

П. В. Білоус у своєму дослідженні зазначає «кожна людина прагне до самовираження, самовияву як неповторної індивідуальності. Творчий самовияв може поставати у формі наукового відкриття, технічного винаходу, громадської діяльності, художньої творчості. У здатності до творчості виявляється зміст буття людини» [35, с. 49].

Дотримуючись позицій наукової школи В. О. Моляко, вважаємо за доцільне у якості робочого обрати визначення творчості, яке дають представники системно-стратегічного підходу: «творчість – це така діяльність людини, в результаті якої виникає щось нове, таке, чого досі ще не існувало» [18, с. 97], а «продукти творчості – це не тільки матеріальні вироби, але й окремі ідеї,

рішення, просто думки, плоди фантазії, які можуть і не віднаходити матеріального втілення. Іншими словами, творчість – це продукування нового в різних сферах та формах, скажімо, в науці, техніці, мистецтві, педагогіці, у вигляді наукових відкриттів, конструкцій, фільмів, педагогічних ідей» [18, с.132].

Таке психологічне розуміння творчості має під собою фундаментально аргументовану базу, сприяє більш широкому розумінню цього феномену, включенню його практично до всіх видів людської діяльності, хоча водночас і ускладнює виділення елементів творчості у так званих нетворчих процесах [18].

Аналізуючи літературну обдарованість, її часто-густо пов'язують зі здібностями. Як зазначає В. О. Моляко, «на перше місце, поряд із іншими здібностями в літературі, ми вносимо здібність використання слова – як головного інструмента в літературній творчості. Тому, до специфічних особливостей в літературній творчості належать особливе володіння словом, відчуття слова, різноманіття у використанні слів, здатність до втілення різних композицій, створення різних словесних конструкцій – це і є головними складовими, ядром літературного таланту» [21].

Традиційно у психології вивчення творчих здібностей здійснювалося у контексті вимірювання здатності особистості вирішувати нестандартні задачі, що здійснювалося у формі стандартизованих завдань та ситуацій [6].

При цьому проблемі усвідомлення особистістю власних здібностей та їх значення для особистісної самореалізації в психологічній науці приділялась певна увага, хоча, як на наш погляд – все ж недостатня. Так, у роботах О.Л. Музики здійснено теоретичний аналіз ролі рефлексії у розвитку творчості та обдарованості особистості [30]. У дослідженнях І.С. Загурської виявлено, що розвиток особистості в молодшому шкільному віці відбувається у нерозривному зв'язку з самооцінкою творчих здібностей. Аналіз діяльнісного компонента рефлексії показав, що виявити ознаки цього усвідомлення можна на етапі виділення перспективних і актуальних вмінь і здібностей [15]. За даними досліджень Н.О. Никончук усна народна творчість є регуляторним механізмом

розвитку когнітивної сфери особистості, а з іншого боку сприяє розвитку рефлексії різних аспектів діяльності та міжособистісних стосунків [15].

В дослідженнях Т.М. Майстренко, І.М. Тичини, спрямованих на вивчення особливостей рефлексії у ситуаціях оволодіння професійною діяльністю та професійної переорієнтації, виявлено, що рефлексія в основному спрямована на майбутню професійну діяльність, а усвідомлення творчих здібностей є внутрішнім ресурсом досягнення у ній успіху [15].

А.Н. Леонтьєв у своєму дослідженні зазначив, що, зв'язки шкали інтроспекції з показниками опитувальника ДОПО свідчать про те, що респонденти, схильні до самокопання, більш налаштовані на переживання самотності і компенсаторний пошук спілкування. У свою чергу, системна рефлексія пов'язана з показником позитивної самотності, що відображає готовність і здатність особистості до творчого використанню ситуацій усамітнення [19].

Аналіз наукових праць, присвячених проблемі вивчення психології літературної творчості свідчить про багатогранність та складність цього феномену, що проявляється у прагненні до самовираження, власному осмисленні в розумінні творчості та творчого продукту. Літературна обдарованість виражається в здібностях володіння, відчуттям та використанням слів, та побудови словесних конструкцій.

Особливу цікавість викликає здатність особистості проявляти креативні рішення при вирішенні нестандартних задач, усвідомлюючи власні здібності та їх значення для самореалізації. Рефлексія творчих здібностей відіграє значну роль в розвитку особистості, що пов'язані з ситуаціями професійної діяльності, та виступають внутрішнім ресурсом в досягненні успіху.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.

Огляд наукової літератури щодо теоретичного аналізу проблеми рефлексії та мотивації дає можливість зробити наступні висновки.

Розвиток психологічної науки обґрунтував значний інтерес науковців до поняття «рефлексія». На сучасному етапі розвитку психології особлива увага приділяється вивченню феномену рефлексії, що розглядається не тільки як пояснення принципів психічного розвитку особистості, але як і механізм свідомості, що дозволяє розкрити уявлення про процес мислення особистості, усвідомлення себе як суб'єкта певного виду діяльності [44].

Рефлексія існує і розвивається в трьох напрямках:

- 1) на рівні мислення і діяльності рефлексивні операції проявляються в теоретичній моделі вирішення поставлених перед людиною завдань;
- 2) на рівні комунікації і кооперації рефлексія виступає як здатність розрізняти і координувати позиції в спільній діяльності у формі співробітництва;
- 3) на рівні самосвідомості рефлексія є індивідуальною позицією у становленні «Я-самості» [48].

Поняття творчості у психології тісно пов'язано з поняттям творчого потенціалу. Так, В. О. Моляко зазначає, що творчий потенціал є системою, яка прихована не лише від зовнішнього спостереження, а найчастіше і від тих людей, які його мають (іноді самі носії мало, або зовсім нічого не знають про свої творчі можливості) [31].

Про справжні творчі можливості конкретної людини можна говорити на основі вивчення здійсненої нею діяльності, а саме отриманих результатів. Складовими творчого потенціалу є задатки, схильності, інтерес, допитливість, прагнення творити, швидкість засвоєння нового, інтелект, наполегливість і систематичність в роботі [3].

Рефлексія розглядається науковцями як елемент розвитку, що необхідний в тому числі у творчому мисленні. Рефлексія є передумовою для переходу на вищий рівень розвитку.

Суть творчого завдання полягає в тому, що в процесі його вирішення виникає суперечність між ресурсами "я" (що включають інтелектуальні та особистісні стереотипи) та вимогами ситуації завдання і унікальністю умов. Самостійне подолання особистістю цієї суперечності в підсумку виступає як творче вирішення завдання і одночасно – як інтелектуальний та особистісний розвиток, що виражається в самоперебудові особистості і зміні її мислення.

Аналіз наукової літератури дозволяє говорити про таке поняття, як "творча рефлексія". Творча рефлексія – це процес переосмислення проблемної ситуації, знань, мисленнєвих стереотипів у процесі рішення завдання.

Мотивація творчості - це система стійких мотивів, що відображає особистісну трансформацію взаємодії соціальних та індивідуальних чинників у стійку творчу спрямованість. Це поняття характеризує стан свідомості, який зумовлює пріоритет творчої діяльності в системі життєвих виборів і поведінкових стратегій, стимулює та підтримує творчий процес на всіх його стадіях [37].

Потреба в творчості породжує мотивацію творчості. Всі мотиви творчості можна звести до трьох основних груп:

- 1) допитливість, суто дослідницькі та пізнавальні мотиви, які відповідають предмету діяльності;
- 2) мотиви особистого самоствердження, зацікавленості, успіху;
- 3) вищі соціальні мотиви, принесення користі суспільству тощо.

Потреба в створенні нового пояснюється прагненням створювати потрібне, але ще не існуюче в реальності, тобто новаторське і досконаліше. Схильність людини до створення чогось нового традиційно пояснюється здатністю втомлюватися від надбань минулого та вважається психологічною основою творчості, тобто, пізнання дійсності і її якісного перетворення. Отже, максимальне виявлення творчого потенціалу проявляється в тих ситуаціях, коли людина хоче використати нетиповий для себе засіб та метод вирішення проблеми.

Творчий потенціал особистості – це складна система психогенетичних та психологічних якостей, інтегральна цілісність природних і соціальних сил людини, сукупність здібностей, можливостей та властивостей до продукування творчих стратегій, здійснення творчої діяльності, і тактик в процесі, що дозволяють знаходити принципово нове унікальне рішення проблем, а також забезпечення особистості у її суб'єктивній потребі творчої самореалізації та саморозвитку.

Аналіз наукових праць, присвячених проблемі вивчення психології літературної творчості свідчить про багатогранність та складність цього феномену, що проявляється у прагненні до самовираження, власному осмисленні в розумінні творчості та творчого продукту. Літературна обдарованість виражається в здібностях володіння, відчуттям та використанням слів, та побудови словесних конструкцій.

Особливу цікавість викликає здатність особистості проявляти креативні рішення при вирішенні нестандартних задач, усвідомлюючи власні здібності та їх значення для самореалізації. Рефлексія творчих здібностей відіграє значну роль в розвитку особистості, що пов'язані з ситуаціями професійної діяльності, та виступають внутрішнім ресурсом в досягненні успіху.

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНОЇ РЕФЛЕКСІЇ В МОТИВАЦІЇ ДО ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТІ

2.1. Методи та організація дослідження рефлексії та мотивації ветеранів АТО/ООС до літературної творчості.

З метою дослідження особистісної рефлексії в мотивації до літературної творчості у ветеранів АТО (ООС) нами було розроблено програму емпіричної частини, в якій використано 3 дослідницьких методики: опитувальник «Диференційний тип рефлексії», розроблений А. Н. Леонтьєвим, Е.М. Лаптевою, Е.Н. Осіним, А.Ж. Саліховою [19], «Діагностика творчого потенціалу» [40], тест-опитувальник мотивації досягнення А. Меграбяна [10]; для підгрупи «ветерани-письменники» була використана також експертна оцінка літературної творчості ветеранів АТО (ООС).

Опитувальник «Диференційний тип рефлексії» призначений для діагностування типу рефлексії як стійкої особистісної риси, яка в даному випадку розуміється як здатність довільного спрямування людиною свідомості на саму себе і має два аспекти: аспект довільного маніпулювання ідеальними змістами в розумовому плані, базований на переживанні дистанції між своєю свідомістю і її інтенціональним об'єктом і спрямованість цього процесу на самого себе як на об'єкт рефлексії [19]. Опитувальник складається з 30 тверджень, досліджуваним пропонується оцінити ступінь їхньої згоди або незгоди з кожним твердженням, використовуючи шкалу Лайкерта:

ні – 1 бал; скоріше ні, ніж так – 2 бали; скоріше так, ніж ні – 3 бали, так -4 бали.

На основі сумарного підрахунку визначається домінантний тип диференційної рефлексії.

За допомогою даного опитувальника визначаються такі типи рефлексії:

Системна рефлексія, що є найбільш адаптивною; саме ця форма пов'язана з самодетермінацією, а також є найбільш об'ємною і багатогранною, хоча її здійснення досить складне, саме вона дозволяє бачити як саму ситуацію

взаємодії в усіх її аспектах, включаючи і полюс суб'єкта, і полюс об'єкта, так і альтернативні можливості. Фокус спрямованості свідомості на себе і об'єкт одночасно, що передбачає самодистанціювання, забезпечує здатність глянути на себе зі сторони. Для того щоб успішно вирішувати якесь завдання, треба бачити максимальну кількість його елементів. Для системної рефлексії переживання самотності носить позитивний характер, відображає готовність і здатність особистості до творчого використання ситуації усамітнення, та являється з продуктивним творчим процесом. [19].

Інтроекція (самокопання) характеризується одностороннім фокусом уваги, пов'язана з зосередженістю на власному стані з приводу актуальних життєвих ситуацій. Схильність до переживання самотності і компенсаційний пошук спілкування. Інтроекція виступає проміжною ланкою між системною рефлексією та квазірефлексією. В контексті психотерапії інтроекція може бути досить продуктивна [19].

Квазірефлексія відводить свідомість людини від актуальних життєвих ситуацій в резонерські спекуляції і безпідставні фантазії, міркування про минуле, майбутнє, про те «що було би, якби...», і є, радше, формою психологічного захисту через відхід від неприємної ситуації, реальне вирішення якої не проглядається. [19].

Шкала	М	σ
Системна рефлексія	39,58	5,15
Інтроекція	25,11	5,68
Квазірефлексія	27,39	5,69

М – середнє значення; σ – стандартне відхилення.

Методика «Діагностика творчого потенціалу» спирається на те, що складовими творчого потенціалу є допитливість, впевненість у собі, сталість, зорова і слухова пам'ять, прагнення до незалежності, здатність абстрагуватися й

зосереджуватися. Досліджуваному пропонується відповісти на 18 запитань через обрання одного, найбільш прийняттого варіанту відповіді, де:

а) – 3 бали; б) – 1 бал; в) – 2 бали.

За підрахунком сумарної кількості балів визначається рівень творчого потенціалу:

48 і більше – значний рівень творчого потенціалу, що передбачає багатий вибір творчих можливостей; при застосовуванні творчих здібностей на практиці доступні найрізноманітніші форми творчості.

24-47 балів – присутні якості, що дозволяють творити, але присутні і бар'єри творчості.

Тест-опитувальник мотивації досягнення А. Меграбяна призначений для діагностики двох узагальнених стійких мотивів особистості: мотиву прагнення до успіху і мотиву уникнення невдачі. Опитувальник складається з 32 тверджень, що стосуються певних сторін характеру досліджуваних, а також думок і почуттів з приводу деяких життєвих ситуацій. Досліджуваним пропонується оцінити ступінь їхньої згоди або незгоди з кожним твердженням, використовуючи шкалу Лайкерта: від +3 — цілком погоджуюсь до - 3 — цілком не погоджуюсь [10].

На основі підрахунку сумарного балу визначається, яка мотиваційна тенденція домінує у випробуваного.

За допомогою опитувальника виявляють таку мотивацію:

Мотивація досягнення успіху — рушійна сила спрямована на досягнення поставленої перед собою задачі високої складності, схильність до ризику, мобілізація усіх внутрішніх ресурсів, концентрація уваги та самодисципліна. Людина з мотивацією досягнення успіху мислить позитивно, орієнтована в житті на розкриття своєї особистості [10].

Мотивація уникнення невдач — передбачає іншу особливість поведінки людини: вона більш обережна у виборі діяльності, менше спрямована на ризик, більше оцінює свої реальні можливості для виконання тієї чи іншої поставленої задачі [10].

Експертна оцінка літературної творчості ветеранів АТО (ООС) - метод отримання узагальненої інформації шляхом оцінювання ситуації, події чи явища групою незалежних експертів [17].

Експертна оцінка дозволяє незалежно, відсторонено глянути на рефлексивну сторону творчого продукту(оповідання), його зміст, стилістику та направленість даного тексту, внутрішні переживання, зовнішні обставини, предмети та об'єкти, описані в оповіданнях [17].

Перед експертом було поставлене завдання для дослідження рефлексії зробити оцінки: стилістики і направленості написаних текстів кожного з учасників дослідження, що саме досліджувані хотіли сказати цими текстами, визначити основний конфлікт сюжету, основні літературні методи, прийоми та використання тропів (метафор) [17].

2.2. Аналіз та інтерпретація даних, отриманих у результаті дослідження

Вибірка складається з 46 ветеранів АТО/ООС, діючих військовослужбовців та волонтерів. Учасників дослідження розділено на 2 підгрупи, перша з них, це ветерани-письменники, що є учасниками літературного проекту школи публіцистики для ветеранів АТО/ООС "Голос Війни" - це 6 чоловіків та 3 жінки, віком від 24 до 50 років. Та підгрупа із 37 чоловік: ветеранів АТО/ООС, діючих військовослужбовців та волонтерів, віком від 19 до 57 років, з них 7 жінок та 30 чоловіків. Під час анкетування 10 осіб з цієї підгрупи зазначили, що займаються літературною творчістю в тому чи іншому вигляді (див. додаток А табл. 1 та табл. 2.). Кожен з учасників дав добровільну згоду на участь в дослідженні.

Результати дослідження по методиці «Диференційний тип рефлексії» представлені в діаграмах 1 та 2.

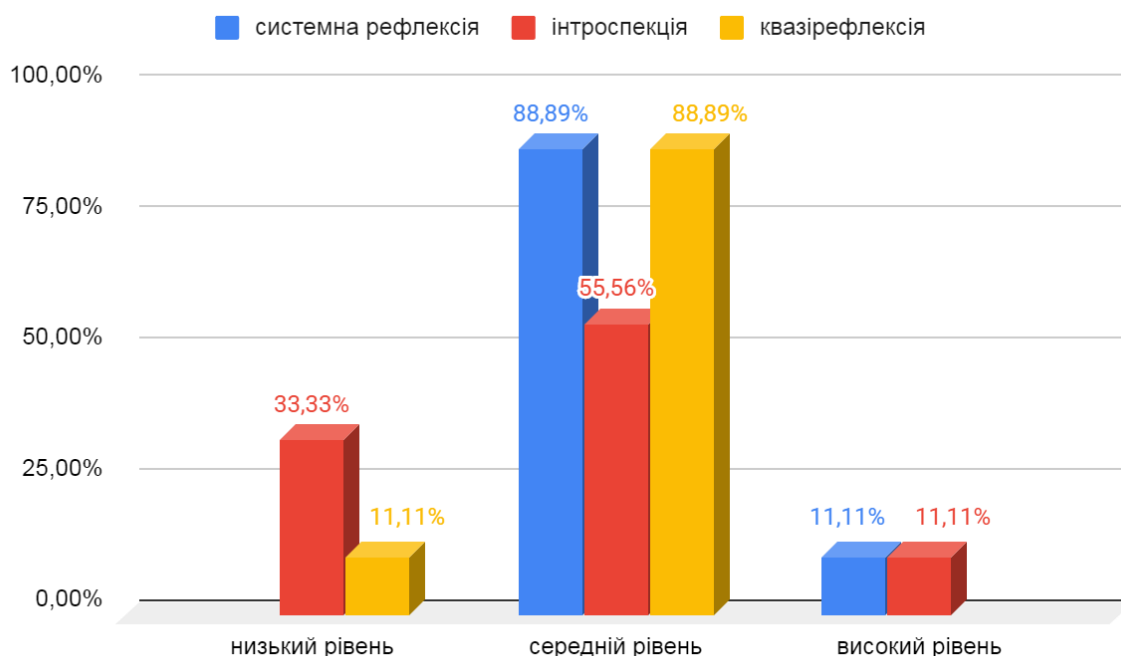

Рис.1 діаграма 1. Тип диференційної рефлексії підгрупа ветерани-письменники.

Як видно з діаграми 1, у підгрупі ветеранів-письменників переважає середній рівень системної рефлексії. Це свідчить про те, що у ветеранів-письменників достатньо розвинене самодистанціювання та вміння поглянути на себе збоку: у 88,89 % та в 11,11% опитуваних рівень системної рефлексії на високому рівні. Інтроспекція перебуває на середньому рівні в 55,56% досліджуваних, у 11,11% на високому рівні та 33,33% на низькому. Квазірефлексія також знаходиться на середньому рівні у 88,89% досліджуваних, та в 11,11% на низькому рівні.

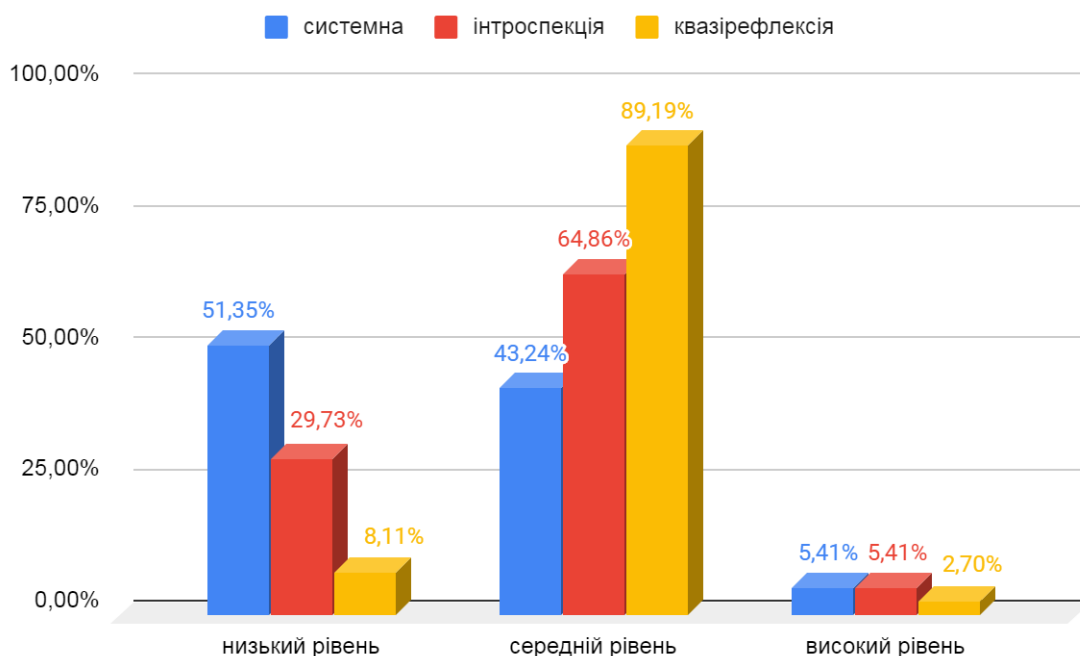

Рис. 2. діаграма 2. Тип диференційної рефлексії друга підгрупа.

З діаграми 2, ми бачимо, що результати другої підгрупи становлять: системна рефлексія у 51,35% досліджуваних знаходиться на низькому рівні, 43,24% має середній рівень розвитку, та 5,41% набрали високі рівні розвитку системної рефлексії. Інтроспекція у 29,73% - знаходиться на низькому рівні, у 64,86% - на середньому та 5,41% мають високий рівень розвитку інтроспекції. Квазірефлексія на низькому рівні у 8,11%, середній показник у 89,19% та 2,70% мають високий рівень розвитку квазірефлексії.

Досить високі показники системної рефлексії можуть свідчити про те, що ці опитувані можуть поставити себе на місце іншої людини, у них добре розвинені самодистанціювання та погляд на себе збоку. Ситуацію усамітнення вони використовують з творчою продуктивністю.

Високі показники за інтроспекцією свідчать про переважний односторонній фокус уваги на власних переживаннях, але це також допомагає в здатності зосереджуватись на власному стані і переживаннях.

Високі показники квазірефлексії можуть свідчити, що досліджуванні переключаються на сторонні роздуми непов'язані з актуальною ситуацією.

Як видно з діаграми 1 та діаграми 2, у декількох досліджуваних найменш виражена інтроспекція та квазірефлексія. Якщо розглядати інтроспекцію як здатність до зосередження на власних відчуттях, то у досліджуваних з обох підгруп, вона є такою, що потребує подальшого розвитку, оскільки ветеранам невластива здатність до самокопання і фокус їхньої уваги не направлений на власні переживання.. Квазірефлексія на низькому рівні вираженості, що дозволяє говорити про зосередженості ветеранів на актуальних для них об'єктах і їм непритаманна здатність заглиблюватись у фантазії [19].

Також слід звернути увагу на показники системної рефлексії в другій підгрупі: значна частина досліджуваних має низькі показники системної рефлексії, що свідчить про низьку здатність до самодетермінації та нездатність дистанціювати фокус уваги від себе чи певного об'єкта, щоб глянути на ситуацію зі сторони. Втім, при дослідженні другої підгрупи була виявлена цікава закономірність для показників системної рефлексії у досліджуваних, які відзначили в опитувальнику, що займаються тим чи іншим видом літературної творчості. Згідно виявленій закономірності у цих досліджуваних спостерігається тенденція до виявлення показників системної рефлексії на середньому і високому рівні розвитку, що співпадає з показниками підгрупи “ветерани-письменники”, які мають середній або високий рівень системної рефлексії. Отже можемо констатувати, що заняття літературною творчістю позитивно впливає на розвиток рефлексії особистості.

Результати діагностики творчого потенціалу та креативності проілюстровано діаграмами 3 і 4.

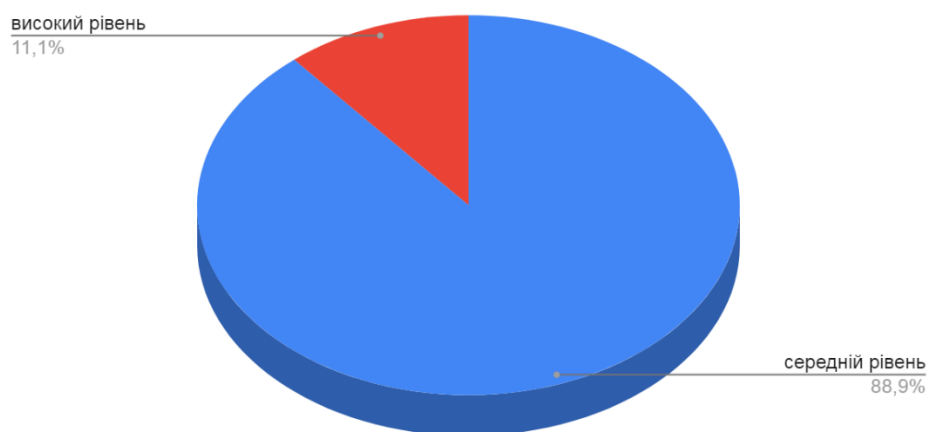

Рис. 3. діаграма 3. Розвиток творчого потенціалу підгрупа ветерани-письменники.

В підгрупі «ветеранів-письменників» у 11,11% учасників виявлено високий рівень творчого потенціалу, що передбачає багатий вибір творчих можливостей, якщо на ділі застосовувати творчі здібності, та у 88,89% середній рівень, що в свою чергу свідчить, про значні творчі спроможності, але і про присутні певні внутрішні бар'єри творчості.

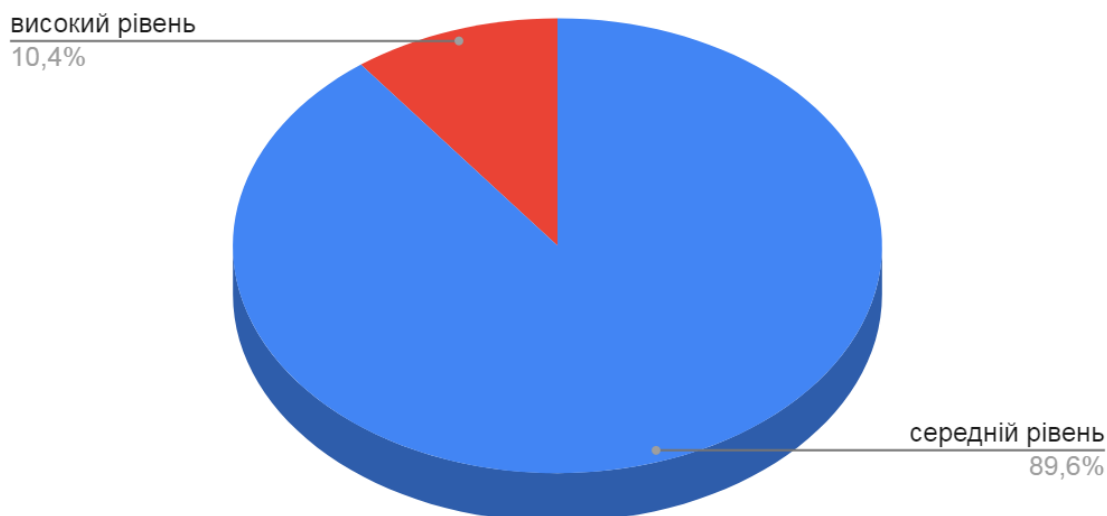

Рис. 4. діаграма 4. Розвиток творчого потенціалу друга підгрупа.

Щодо другої підгрупи: 10,19% досліджуваних мають високий рівень розвитку творчого потенціалу та креативності, а 89,19% середній.

Результати дослідження за тестом-опитувальником мотивації досягнення А. Меграбяна представлені в діаграмі 5 та діаграмі 6.

мотивація уникнення невдач

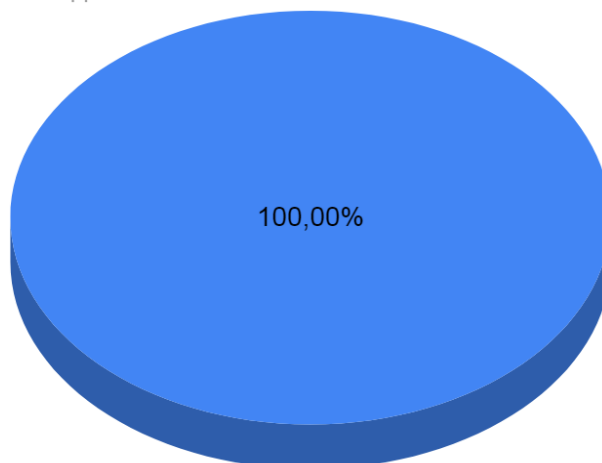

Рис. 5. діаграма 5. Мотивація досягнення А. Меграбяна підгрупа ветерани-письменники.

Як ми можемо бачити з діаграми 5, у групи ветеранів-письменників переважає мотивація уникнення невдач. Це означає що вони більш обережні в виборі діяльності, менше орієнтовані на ризик, більше оцінюють свої реальні можливості для виконання тієї чи іншої поставленої задачі.

Беручи до уваги те, що особи які проходили тестування мають досвід участі в бойових діях, то мотивація уникнення невдач, може бути розцінена як своєрідне досягнення успіху в уникненні невдач [30].

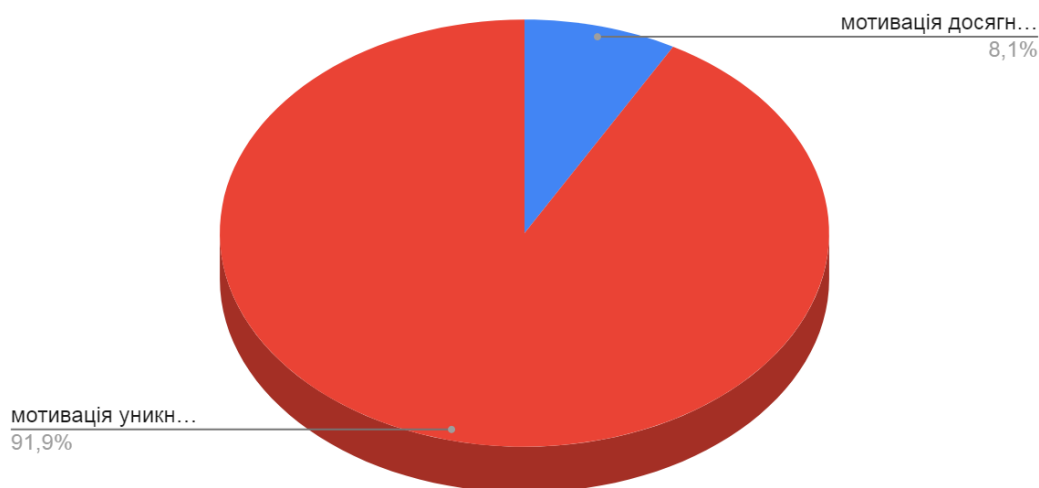

Рис. 6. діаграма 6. Мотивація досягнення А. Меграбяна підгрупа ветерани-письменники.

За результатами дослідження другої підгрупи на діаграмі 6 можемо спостерігати, що у 8,11% учасників домінує мотивація досягнення успіху, а в 91,89% - мотивація уникнення невдач.

Експертну оцінку рефлексивної складової літературних творів підгрупи «ветеранів-письменників» було надано В. Ярмоленко – ментором проекту «Голос Війни» (див. додаток Б.). В. Ярмоленко є викладачем НаУКМА, знаним філософом, письменником. Експерт відзначив особливості стилістики написаних творів, а саме реалізм, документалізм оповідань. Емоційну насиченість, що передають автори в своїх творах, та основну ідею, що поєднує їх. Використані літературні ефекти, відзначає експерт, допомагають читачу зануритись в реальність описаних подій. Також ним було відзначено переоцінку цінностей, що часто зустрічається в сюжетах оповідань.

Для підгрупи «ветеранів-письменників», інтерпретуючи результати дослідження по методикам, діагностики творчого потенціалу та креативності, «Диференційний тип рефлексії» та експертної оцінки, ми можемо виділити такі особливості досліджуваних:

В залежності від домінантного типу диференційної рефлексії відзначається відповідний вплив на розвиток літературних здібностей, а також на вибір художнього, поетичного стилів та простоту написаних оповідань.

У досліджуваних «Йес», «Нег» та «Тсі», що характеризуються середніми показниками системної рефлексії, низькими - інтроспекції та середнім рівнем творчого потенціалу, у текстах піднімається тема побутових та військових колізій через опис певних ситуацій, що свідчить про здатність досліджуваних вийти за полюс своєї суб'єктності та переключити увагу на об'єкт події в цілому, та поставити себе на місце предмету опису, а не зациклюватись на власних переживаннях. На противагу вищенаведеному, учасник дослідження - «Ізу», що має високий рівень інтроспекції, створив текст, головний фокус уваги якого, спрямований на внутрішні переживання героїв оповідання. Також варто відзначити учасницю дослідження «Тек» з високим показником системної рефлексії та середнім інтроспекції, в тексті якої розглядається відстороненість від ситуації повернення з війни, вихід за межі власного «Я», через опис порталу між світом війни та мирного життя, та описані власні переживання з допомогою опису зміни військової форми на цивільний одяг. У досліджуваній «Алі» середні показники системної рефлексії та інтроспекції співвідносяться зі змістом твору, що наділений емоційною забарвленістю діалогу між людиною та природою, що, в свою чергу, характеризує спроможність «Алі» довільно спрямовувати фокус уваги на себе, тобто бачити власну суб'єктність, так і на об'єкт – предмет її оповідання. Досліджуваний «Окн», у якого показники типів диференційної рефлексії знаходяться на середньому рівні, а в тексті прослідковується плідна робота над застосовуваними літературними прийомами, описуючи емоційність взаємодії та співіснування зі зброєю на війні, наділяє зброю «душею», тим самим ставлячи себе на місце зброї через опис її переживань. Учасник «Лаг», у якого показники системної рефлексії, інтроспекції та квазірефлексії знаходяться на середньому рівні, в оповіданні описує власні переживання та фокусує увагу на своїй суб'єктивності та водночас розглядає себе як об'єкт на який чинить вплив ситуація артобстрілу, при цьому описує максимальну кількість деталей і подій,

що бачив в даній ситуації. В тексті досліджуваного «Наж», показники системної рефлексії, інтроспекції та квазірефлексії якого так само знаходяться на середньому рівні, добре прослідковується альтернативність описуваних подій, між «реальністю війни, та реальністю «великої землі»». Автор ніби одночасно перебуває в кількох місцях, що характерно для взаємодії системної рефлексії з квазірефлексією.

Щодо аналізу та співставлення результатів, отриманих за методиками «Диференційний тип рефлексії» та тест-опитувальник мотивації досягнення А. Меграбяна, можна відзначити, що для учасників другої підгрупи, що займаються літературною творчістю та підгрупи «ветеранів-письменників» характерна мотивація уникнення невдач, яку можна розцінювати як своєрідне досягнення успіху - в уникненні невдач [29], а також системна рефлексія на середньому і високому рівні. Відтак, можна зауважити, що системна рефлексія являється однією з складових мотивації до творчої літературної діяльності, та характеризує собою певні особливості більш обережної поведінки у виборі діяльності, здатність глянути на себе чи на подію зі сторони та проявити свій творчий потенціал у вибраній сфері діяльності. Отже, виходячи з вищевикладеного, можна констатувати, що особистісна рефлексія являється одним із інструментів мотивації до літературної творчості.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2.

Підсумовуючи результати емпіричного дослідження особистісної рефлексії як мотивації до літературної творчості, ми отримали нижченаведені результати.

Досить високі показники системної рефлексії можуть свідчити про те, що учасники дослідження можуть поставити себе на місце іншої людини, у них добре розвинені самодистанціювання та погляд на себе збоку, ситуацію усамітнення вони використовують з творчою продуктивністю.

Високі показники інтроспекції свідчать про переважно односторонній фокус уваги - на власних переживаннях, проте це допомагає також в здатності зосереджуватись на власному стані і переживаннях.

Високі показники квазірефлексії свідчить, що досліджувані переключаються на сторонні роздуми, розмірковуючи про те, що вже було чи ще буде.

Також слід звернути увагу на показники системної рефлексії в другій підгрупі: значна частина досліджуваних має низькі показники системної рефлексії, що свідчить про низьку здатність до самодетермінації та нездатність до дистанціювання фокусу уваги від себе чи об'єкта, щоб глянути на ситуацію зі сторони. Під час дослідження нами виявлено цікаву закономірність щодо показників системної рефлексії в другій підгрупі, а саме для учасників, які відзначили в опитувальнику, що займаються тим чи іншим видом літературної творчості. У цих досліджуваних спостерігаємо показники розвитку системної рефлексії на середньому і високому рівні, що демонструє схожість з показниками для підгрупи "ветерани-письменники", які також мають середній або високий рівень системної рефлексії. Отже, можемо констатувати, що заняття літературною творчістю позитивно впливає на розвиток рефлексії особистості.

Результати дослідження за тестом-опитувальником мотивації досягнення А. Меграбяна засвідчили, що у обох підгрупах переважає мотивація уникнення невдач. Це означає, що досліджувані більш обережні в виборі діяльності, менше спрямовані на ризик, та ретельно оцінюють свої реальні можливості для виконання тієї чи іншої поставленої задачі. Беручи до уваги те, що особи які

проходили тестування мають досвід участі в бойових діях, мотивація уникнення невдач може бути розцінена як своєрідне досягнення успіху в уникненні невдач [30].

Щодо експертної оцінки рефлексивної складової літературних творів підгрупи «ветеранів-письменників», яку було надано В. Ярмоленко, варто зауважити, що експерт відзначив особливості стилістики написаних творів, а саме реалізм, документалізм оповідань, а також емоційну насиченість, що передають автори в своїх творах та характер спрямованості основної ідеї твору. Використанні літературні ефекти, відзначає експерт, допомагають читачу зануритись в реальність описаних подій. Також експертом була відзначена переоцінка цінностей, що часто зустрічається в сюжеті оповідань.

Таким чином, можемо констатувати:

Гіпотеза про те, що розвиток рефлексії впливає на мотивацію до літературної творчості була підтверджена - за результатами аналізу та співставлення даних дослідження за методикою «Диференційний тип рефлексії» та опитувальником мотивації досягнення А. Меграбяна.

Гіпотеза про те, що домінантний тип диференційної рефлексії впливає на стилістику написання літературних творів була підтверджена також - за допомогою аналізу даних, отриманих за методикою “Диференційний тип рефлексії” та співставленням їх з експертною оцінкою творів ветеранів-письменників.

Гіпотеза про те, що учасники, що займаються літературною творчістю, мають превалюючий рівень розвитку одного з типів диференційної рефлексії, також підтвердилась.

Отже, загалом, враховуючи вищезазначене, можемо констатувати, що розвиток особистісної рефлексії позитивно залежить від занять літературною творчою діяльністю, що підтверджує ще одну, висунуту нами, гіпотезу.

РОЗДІЛ III. РОЗРОБКА ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ МОТИВАЦІЇ ДО ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТІ ВЕТЕРАНІВ АТО/ООС.

3.1. Особливості заняттям літературною творчістю в контексті інтеграції воєнного досвіду у повернення до мирного життя ветеранів АТО/ООС.

Психотравма для людини не завжди може бути доступна для відтворення в пам'яті або усвідомлена як цілісно пережита і інтегрована життєва подія. Причиною цього, як правило, є природні механізми захисного інстинктивного реагування на травму; доступні людині в момент і після досвіду способи і навички саморегуляції; вироблені і доступні способи інтеграції досвіду відповідно віковим особливостям, особистісним і соціальним ресурсам, широті і характеру особистої історії минулих не в повній мірі інтегрованих психотравм. На сьогодні особливої актуальності набуває проблема інтеграції психотравмуючого досвіду учасників бойових дій, що є важливою складовою реабілітаційного процесу [46].

Після аналізу інтерв'ю з ветеранами-письменниками ми виділили основні тенденції в мотивації, що сприяють процесу заняттям літературною творчістю. Важливу роль в учасників відіграє можливість поділитись своїми переживаннями воєнного досвіду з іншими людьми в письмовій формі. Також значна кількість ветеранів висловились, що письмо допомагає переосмислити події війни, глянути на отриманий досвід зі сторони. Важливого особистого значення ветерани надають тому моменту, що їхні тексти потраплять до рук інших ветеранів, для них це своєрідна перевірка на якість та адекватність сприйняття подій та інше. Учасники стикались з значними внутрішніми суперечностями під час описуванням подій, та важким вибором опису спогадів про загиблих побратимів, алкоголізму, вчинених неправомірних дій серед своїх.

В процесі подолання творчих бар'єрів для ветеранів АТО/ООС рекомендовано використовувати особливості типів диференційної рефлексії: фокусування уваги на себе і об'єкт одночасно, та самодистанціювання для того,

щоб забезпечити здатність глянути на себе зі сторони та бачити максимальну кількість елементів ситуації; фокус уваги на власних переживаннях; та максимальне відсторонення від актуальної ситуації і занурення в фантазії, для пошуку альтернативних шляхів вирішення неприємної ситуації, що вже була чи можливо буде в майбутньому, коли реальне вирішення не проглядається.

Формування мотивації до літературної творчості у ветеранів АТО/ООС можна вважати одним з ключових інструментів в програмі методів психосоціальної реабілітації та адаптації у поверненні до мирного життя. Особливу увагу привертає мотивація ветеранів АТО/ООС займатись літературною творчістю, що пояснюється як прагненням реалізувати себе та проявити свої можливості, так і осмисленням та інтеграцією психотравмуючого досвіду.

Суть творчого підходу до вирішення проблеми створює для ветерана АТО/ООС суперечність між ресурсами “я” та вимогами ситуації завдання чи унікальністю умов. Самостійне подолання цих суперечностей виступає як творче вирішення завдання, що виражається в самоперебудові особистості і зміні її мислення.

3.2. Рекомендації щодо успішного втілення програми по розвитку мотивації до заняттям літературною творчістю ветеранів АТО/ООС.

Під час теоретичного аналізу та емпіричного дослідження нами було виявлено, що у ветеранів недостатній рівень інформованості щодо особливостей процесу подолання особистих бар'єрів під час заняттям літературною діяльністю, та щодо того, як найбільш ефективно використовувати час для подолання даних проблем. Також в контексті аналізу зв'язку формування мотивації до творчості та рефлексії творчої діяльності було підкреслено важливість розвитку навичок самодистанціювання і погляду на себе збоку, та використання ситуації усамітнення з творчою продуктивністю.

Програма проведення «Коло письма» для ветеранів включає в себе основні блоки: адаптаційно-вступний, формування творчої самосвідомості та

практичний. Вона спрямована на ветеранів, що виявили бажання займатись літературною творчістю.

Основною метою програми є стимулювання мотиваційної сфери ветеранів, розвиток емоційної сфери та покращення психоемоційного стану. Вона включає комплекс заходів: інформаційних, діагностичних, практичних, що спрямовані на допомогу у переосмисленні ветеранами власного досвіду, розвитку власних можливостей, що дозволяє свідомо та активно розвиватись в інтелектуальній та творчій сфері.

Завдання програми:

1. Адаптація ветеранів АТО/ООС до мирного життя
2. Сприяння усвідомленню ветеранами АТО/ООС своїх мотивів;
3. Допомога по зміцненню впевненості у собі, розвитку самосвідомості;
4. Розвиток рефлексії як процесу пізнання і розуміння бойового досвіду;
5. Опрацювання психологічних травм через віддзеркалення досвіду інших;
6. Згуртування ветеранської спільноти.

Методами реалізації програми є: лекції, зустрічі з відомими письменниками, обговорення результатів і процесу ведення зібрань, індивідуальне консультування психолога.

Характеристики блоків програми.

Адаптаційно-вступний блок призначений для передачі ветеранам необхідних знань про особливості літературної діяльності, психологічні механізми подолання бар'єрів креативності під час писання, формування творчих навичок та самоконтролю.

Блок формування творчої самосвідомості включає дослідження цінностей, сильних сторін особистості та тих які потребують розвитку, самодіагностики, а також визначення провідної мотивації.

Практичний блок втілюється через практичне виконання творчих завдань. На зустрічах ветерани опановують навички, характерні для різних стилістичних підходів до написання оповідань, навчаються взаємодії та кооперації в створенні групових творів, та пошуку для себе нових креативних шляхів вирішення поставлених завдань, використовуючи метод Е. де Боно «Шість капелюхів мислення».

Кроки проведення:

1. Ментор розповідає про місію проєкту для учасників, пропонує та за підтримки учасників затверджує правила перебування в колі, зокрема, про те що ніхто нікого не критикує і не оцінює, кожен може виражатися так, як йому хочеться, всі учасники перебувають в безпеці та все, про що розмовляли учасники залишається в колі.

2. Ментор дає можливість кожному учаснику представити себе так, як той забажає, при цьому починає сам ментор, даючи всім час для представлення 2 хв.

3. Ментор або учасник зачитує уривок з обраної напередодні книги на певну тему, для того щоб провести обговорення - кому і що саме сподобалось чи не сподобалось в обраному уривку, які спогади та відчуття з'явилися в учасників під час зачитування.

4. Проводиться обговорення того, що відбулось, під час якого учасники діляться роздумами про письменництво як таке, ментор запитує, що і для кого було важко, які спогади були викликані роботою, що подобається чи не подобається, з якими проблемами стикаються учасники, коли пишуть, як вони справляються з труднощами та ін.

5. Озвучується тема поточного заняття, учасники обирають тему для письма, яка їм найбільше підходить або обирають свою. Відводиться фіксований час для написання міні-оповідання - 15 хв. Ментор також приймає участь в

написанні, та за 2 хв. до завершення часу попереджає учасників про те, що час закінчується.

6. Учасники пишуть міні-оповідання та за 2 хв. до завершення часу ментор попереджає учасників про те, що час закінчується..

7. Ментор задає питання: як писалось, чи було щось важко, чи вдалось щось написати; якщо виявиться, що серед учасників є ті кому не вдалося нічого написати, ментор має пояснити їм і групі, що це також є нормальним.

8. Ментор пропонує учасникам зачитати уривок з написаного, якщо ж немає бажаних, то ментор читає свій уривок, заохочуючи інших наслідувати його приклад.

9. Проводиться обговорення зачитаного, де знову таки увага приділяється різним аспектам творчого процесу та його сприйняття учасниками.

Таких циклів- «кіл» рекомендовано проводити 2-3, з перервою 10хв між колом.

10. Після останнього кола завданням ментора є заохочувати учасників писати вдома, аргументуючи тим, що це допоможе їм виробити власну стилістику писання та зникнуть бар'єри креативності, що ставали на заваді під час заняття літературною творчістю в колі. Також ментором має бути рекомендовано завести групу в соціальній мережі, де учасники за бажанням можуть публікувати свої написані тексти.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3.

Після якісного і кількісного аналізу отриманих результатів емпіричного дослідження, керуючись отриманими даними, нами було зроблено висновок про необхідність створення програми розвитку мотивації до літературної творчості ветеранів АТО/ООС «Коло письма», та розроблено завдання та цілі такої програми.

Програма розрахована на 3 місяці, протягом яких відбуватимуться щотижневі зустрічі у вибраний день та час, та складається з трьох основних блоків: адаптаційно-вступного, блоку формування творчої самосвідомості та практичного блоку. Основна мета програми - це стимулювання мотиваційної сфери ветеранів, розвиток емоційної сфери та покращення психоемоційного стану. Програма розрахована на групові заняття, та включає комплекс заходів: інформаційних, діагностичних, практичних, що спрямовані на допомогу у переосмисленні ветеранами власного досвіду, розвитку власних можливостей, що дозволяє свідомо та активно розвиватись в інтелектуальній та творчій сфері.

Програма враховує можливість виникнення психологічних труднощів, тому для ветеранів передбачена можливість звернутись по індивідуальну консультацію до психолога.

Отже, у третьому розділі нами було розроблено та детально описано програму розвитку мотивації до занять літературною творчістю ветеранів АТО/ООС «Коло письма».

ВИСНОВКИ

У бакалаврській кваліфікаційній роботі представлено результати дослідження особистісної рефлексії в мотивації до літературної творчості ветеранів АТО/ООС, виявлено структурні компоненти мотивації ветеранів АТО/ООС та встановлено зв'язок з структурними компонентами особистісної рефлексії ветеранів АТО/ООС.

1. Аналіз наукових джерел свідчить, що особистісна рефлексія відіграє важливу роль у становленні особистості. Людина визначає першочергові та другорядні соціальні ролі, які вона повинна виконувати як член певної суспільної групи. Рефлексія дозволяє пристосуватися до тих умов, що вимагає середовище, та максимально узгодити очікування та переконання людини.
2. Рефлексія розглядається як необхідний елемент творчого мислення, що є передумовою переходу на вищий рівень розвитку, та виступає як одна з головних ознак творчості. В творчості рефлексія трактується як осмислення людиною власного пошукового руху думок. Під час вирішення творчого завдання виникає внутрішня суперечність між ресурсами “я” та вимогами середовища, та унікальністю умов. Самостійне вирішення суперечності в підсумку виступає, як творче вирішення завдання та інтелектуальний і особистісний розвиток. Творча рефлексія - це процес переосмислення проблемної ситуації, знань, мисленнєвих стереотипів у процесі рішення завдання.
3. В формуванні мотиваційної сфери особистості значну роль займають суспільні інститути та людські спільноти до яких належить індивід. Мотив досягнення підсилює потребу людини досягти бажаного результату використовуючи усі доступні засоби. Мотив уникнення в психіці виступає як захисний механізм для недопущення помилок. Мотивація творчості характеризує особливий стан свідомості людини, що зумовлює пріоритет творчої діяльності в системі життєвих виборів і поведінкових стратегій.

Крім зовнішніх підкріплень мотивації до заняття творчістю важливим фактором є внутрішні мотиви в інтересі до пізнання і процесу здобування знань. Мотиви творчості можна звести до трьох основних груп: допитливість, суто дослідницькі та пізнавальні мотиви, які відповідають предмету діяльності; мотиви особистого самоствердження, зацікавленості, успіху; вищі соціальні мотиви, принесення користі суспільству.

4. В результаті емпіричних досліджень встановлені такі закономірності: превалююча мотивація уникнення невдач у більшості учасників дослідження, на нашу думку, пояснюється участю осіб в бойових діях, що характеризує їх як більш обережних та прискіпливих у вирішенні поставленої задачі. Такий стан справ, на наш погляд, можна вважати як своєрідну мотивацію досягнення успіху в уникненні невдач – в тому числі – в заняттях літературною творчістю.
5. Домінантний тип диференційної рефлексії впливає на стилістику написання літературних творів, що підтверджується експертною оцінкою та підтверджує висунуту гіпотезу. Рівень системної рефлексії та показник мотивації уникнення невдач в учасників, що займаються літературною творчістю характеризує їх як більш обережних у своїй діяльності, об'єктивних в оцінюванні своїх можливостей та креативному підході до вирішення поставлених завдань. Гіпотеза в частині про те, що домінантний тип диференційної рефлексії впливає на стилістику написання літературних творів, була підтверджена також – за допомогою аналізу даних, отриманих за методикою “Диференційний тип рефлексії” та співставленням їх з експертною оцінкою творів ветеранів-письменників. Гіпотеза в частині про те, що учасники, які займаються літературною творчістю мають превалюючий рівень розвитку одного з типів диференційної рефлексії також підтвердилась. Отже, загалом враховуючи вищезазначене можемо констатувати, що розвиток особистісної рефлексії позитивно залежить від занять літературною творчою діяльністю, що підтверджує ще одну часткову гіпотезу.

6. Розроблена нами програма розвитку мотивації до літературної творчості ветеранів АТО/ООС «Коло письма» розрахована на групові заняття, та включає комплекс заходів: інформаційних, просвітницьких, діагностичних, практичних, що спрямовані на допомогу у переосмисленні ветеранами власного досвіду, розвитку власних можливостей, що дозволяє свідомо та активно розвиватись в інтелектуальній та творчій сфері.

Проведене дослідження є вивченням та описом окремих чинників мотивації та розвитку творчої діяльності ветеранів АТО/ООС та не претендує на повноту розкриття проблеми. Перспектива подальших досліджень полягає в проведенні - втіленні в життя розробленої нами програми «Коло письма» та в дослідженні динаміки та особливостей особистісних змін в учасників програми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / Том XII / Психологія творчості. / [В. О. Моляко, Л. В. Береза, І. М. Біла та ін.]. // наукове видання. – 2019. – №12. – С. 302.
2. Алдер Г. CQ, или мускулы творческого интеллекта / Гарри Алдер; [пер. с англ. С. Потапенко]. - М.: ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 496 с.
3. Білоус П. В. Психологія літературної творчості / П. В. Білоус. – Київ: Академвидав, 2014. – 216 с.
4. Буковська О. О. Реінтерпретація та інтеграція психотравмуючого досвіду учасників бойових дій методом наративу [Електронний ресурс] / О. О. Буковська // УДК 364 – 786.64:355.422 – Режим доступу до ресурсу: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v7/i42/4.pdf>.Рогов
5. Е.И. Настольная книга практического психолога. Книга 2. М., 1999.
6. Вайнцвайг П. Десять заповідей творческой личности.- М.: Прогресс, 1900.
7. Воронюк І. В. Психологічні особливості реалізації творчого потенціалу молодших школярів: Автореф. дис. ... канд. псих. наук: 19.00.07 / Націон. пед. ун-т. – Київ, 2003. – 23с.
8. Выготский Л. С. В92 Психология искусства. Ростов н/Д: изд-во «Феникс», 1998.-480 с.
9. Давыдов В. В., Слободчиков В. И., Цукерман Г. А. Младший школьник как субъект учебной деятельности: Вопросы психологии. – 1992. - №3.
10. Деева Н. А. Особенности понимания рефлексии в психологии / Н. А. Деева //-[Електронний ресурс] – http://www.superinf.ru/view_helpstud.php?id=3321
11. Дмитренко Н. Рефлексивне мислення в контексті теоретичного та емпіричного пізнання психічної реальності// Психологія і суспільство. – 2005. - № 4.
12. Занюк С. Психология мотивации. - К.: Эльга-Н ; Ника-Центр, 2001.- 352с.

13. Занюк С. С. Психологія мотивації та емоцій / С.С. Занюк. – Луцьк Ред.-вид. від. Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1997. – 180 с.
14. Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців [Електронний ресурс] / [Н. А. Агаєв, О. М. Кокун, Н. С. Лозінська та ін.]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://dovidnykmpz.info/psycho/zbirnyk-metodyk-dlia-diahnostyky-neha/>.
15. Ильин Е.П. - Мотивация и мотивы (Мастера Психологии): ПИТЕР Санкт-Петербург Москва Харьков Минск 2002. – 512с.
16. І. М. Галян Психодіагностика Навчальний посібник, 2-ге видання, стереотипне. Київ «академвидав» 2011.
17. Каверин С.Б. О психологической классификации потребностей / Каверин С.Б. // Вопр. психологии. - 1987. - №5.
18. Карпов А. В. Психология рефлексии / А. В. Карпов, И. М. Скитяева. – М.: ИП РАН, 2002. – 250 с.
19. Карпов А. В., Скитяева И. М. Психология рефлексии / А. В. Карпов, И. М. Скитяева. – М.Ярославль: Аверс Пресс, 2004
20. Конюхов Н.И. Прикладные аспекты современной психологии: термины, законы, концепции, методы /Н.И. Конюхов. – М.: Макцентр, 1994. -389с.
21. Кулюткин Ю.Н. Рефлексивная регуляция мыслительных действий// Психологические исследования интеллектуальной деятельности. – М. – 1979.
22. Кульчицкая Е. И., Моляков В. А. Сирень одарённости в саду творчества / Е. И. Кульчиская, В. А. Моляков. – Житомир: Вид-Во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – 316 с.
23. Кучерявий І.Т., Клепиков О.І. Творчість-основа розвитку потенційних джерел особистості: Навч. посібник. -К .: Вища школа, 2000. – 288с.
24. Ладенко И. С. Философские и психологические проблемы исследования рефлексии / И. С. Ладенко, С. Ю. Степанов, И. Н. Семенов. – Новосибирск, 1989.

25. Лактионов О.Н. О рефлексивном компоненте мнемического действия// Категории, принципы и методы психологии. – 1983. – С. 455.
26. Леонтьев Д. Рефлексия хорошая и дурная: от объяснительной модели к дифференциальной диагностике / Д. Леонтьев, Е. Осин // Психология. Журнал высшей школы экономики. – 2014. – Т. 11. – №4.
27. Леонтьев Д.А., Шелобанова Е.В. Профессиональное самоопределение как построение образа возможного будущего// Вопросы психологии. – 2001.
28. Логинова Н.А. Жизненный путь человека, как проблема психологии. – 1985.
29. Максименко С. Д. Загальна психологія: Навч. посібник / С.Д. Максименко, В.О. Соловієнко. – К.: МАУП, 2000. – 256с.
30. Моляко В.О. Творчість і особистість// Здібність, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень/ О.Моляко, О.Музика. – Житомир. – 2006.
31. Музика О.О. Мотивація творчої активності у становленні технічно обдарованої особистості / Музика О.О. // Українська еліта та її роль у державотворенні: Наукові записки Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К., 2000. – Вип.1. – С. 280.
32. Новікова О. В. Проблема розвитку творчого мислення в системі Едварда де Боно [Електронний ресурс] / О. В. Новікова. – Режим доступу : <http://www.disser.com.ua/content/350926.html#download>.
33. Основи психології. Видання друге, перероблене і доповнене. НОВА КНИГА 2008 р. 256 ст.
34. ОСОБИСТІСТЬ У ПРОСТОРІ ПРОБЛЕМ ХХІ СТОЛІТТЯ / [В. В. Антоняк, Х. Ш. бахтіярова, О. В. бершадська та ін.]. // К.: ПП "ДІРЕКТ ЛАЙН. – 2019. – С. 84.
35. Петрушин В.И. Музыкальная психология: Учебное пособие для студентов и преподавателей. - М.: Академический Проект, 2006. - 400с.
36. Пономарев Я. А., Семенов И. Н. Исследование проблем психологии творчества / Я. А. Пономарев, И. Н. Семенов. – М.: Наука, 1983

37. Пономарев Я. А., Семенов И. Н., Степанов С. Ю. Рефлексия в развитии творческого мышления / Я. А. Пономарев, И. Н. Семенов, С. Ю. Степанов // Психологический журнал. – 1986. – № 6.
38. Психологія: підручник / за ред. ЮЛ. Трофімова. – К.: Либідь, 2008. – 558с.
39. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. -М.: Прогресс, 1994. – 480с.
40. Роменець В.А. Психологія творчості. – К.:Либідь. – 2001. – 288с.
41. Ротенберг В.С. Психофизиологические аспекты изучения творчества// Психология художественного творчества : Хрестоматия/ Сост. К.В.Сельченко. -Мн.: Харвест, 1999. – 752с.
42. Семенов И. Н. Психология рефлексии в научном творчестве С. Л. Рубинштейна / И. Н. Семенов // Психологический журнал. – 1989. – Т. 10. – №4.
43. Семенов И. Н. Тенденции развития психологии мышления, рефлексии и познавательной активности / Игорь Никитович Семенов. – М.-Воронеж: МПСИ, 2000.
44. Семенов И. Н., Степанов С. Ю. Рефлексия в организации творческого мышления и саморазвитии личности / И. Н. Семенов, С. Ю. Степанов // Вопросы психологии. – 1983. – № 2. - [Электронный ресурс] - <http://narod.ru/index.files/stat/05.html>
45. Степанов С. Ю., Семенов И. Н. Психология рефлексии: проблемы и исследования / С. Ю. Степанов, И. Н.Семенов // Вопросы психологии. – [Электронный ресурс] - <http://www.voppsy.ru/issues/1985/853/3031.Htm>
46. Творча діяльність в ускладнених умовах/В.О.Моляко, А.Б.Коваленко, Л.А.Мойсеєнко, В.А.Семиченко, Т.М.Третяк та ін. За загальною редакцією В.О.Моляко. –К., 2007. –308с.
47. Тихенко Л. Розвиток творчих здібностей учнівської молоді в освітньо-виховній системі "Мала академія наук України": навч.-метод. посіб. / Л. Тихенко, С. Ніколаєнко. - Суми: Університетська книжка, 2007. - 119 с.

48. Тихомиров О. К. Психология мышления / Олег Константинович Тихомиров. – М.: Академия, 2002.
49. Фетіскін Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М.. Соціально-психологічна діагностика розвитку особистості і малих груп. - М., Изд-во Інституту Психотерапії - 490 с., 2002
50. Юнг К.Г. Феномен духа в искусстве и науке / Карл Густав Юнг: [пер. с нем. В.М. Бакусева] - М., 1992. – 350с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця 1

Перша підгрупа ветерани-письменики									
Код учасн ика дослі джен ня	Вік	стать	участь в бойових діях (учасник АТО/ОО С, миротво рчі місії)	чи займається ви літературн ою творчістю	творчий потенціа л	тест мехрабі ан мотив досягне нн/уникн ення	диференційний тип рефлексії		
							системн а	інтроспе кц	квазіре флексія
Ізу	50	жінка	АТО/ОО С	учасник літ проект	39	119	35	34	30
Наж	30	чолові к	АТО/ОО С	учасник літ проект	41	129	42	23	31
Йес	49	чолові к	АТО/ОО С	учасник літ проект	45	128	44	12	9
Алі	50	жінка	АТО/ОО С	учасник літ проект	38	119	41	25	26
Нег	43	чолові к	АТО/ОО С	учасник літ проект	45	132	37	17	24
Тсі	29	чолові к	АТО/ОО С	учасник літ проект	47	148	41	14	25
Тек	24	жінка	АТО/ОО С	учасник літ проект	46	127	48	24	26
Окн	37	чолові к	АТО/ОО С	учасник літ проект	41	117	39	27	29
Лаг	27	чолові к	АТО/ОО С	учасник літ проект	48	139	39	28	33

Таблиця 2

Друга підгрупа									
Код учасн ика дослі джен ня	Вік	стать	участь в бойових діях (учасник АТО/ОО С, мироотво рчі місії)	чи займаєтес ь ви літературн ою творчістю	творчий потенціал	тест меграбя на мотив досягне нн/уникн ення	диференційний тип рефлексії		
							системна	інтроспекція	квазірефлексія
гор	27	чоловік	АТО/ООС	ні	38	131	39	22	27
жлр	26	чоловік	АТО/ООС	ні	38	121	29	14	10
про	34	чоловік	волонтер	ні	39	119	31	22	25
шгзр	20	чоловік	В/с за контрактом	так	41	150	33	18	25
мтиь	27	чоловік	АТО/ООС	Писав до війни прозу	40	126	45	27	26
орпн щ	27	чоловік	АТО/ООС	ні	41	152	34	31	26
щнев	27	чоловік	АТО/ООС	ні	37	144	30	20	23
вал	31	чоловік	АТО/ООС	ні	45	118	34	25	28
арпа	45	чоловік	АТО/ООС	ні	38	106	31	17	29
ввчг	33	чоловік	АТО/ООС	ні	44	162	42	27	31
агчч	49	чоловік	АТО/ООС	ні	44	109	32	27	33
гвчи	39	чоловік	АТО/ООС	ні	36	122	34	23	29
віак	32	жінка	АТО/ООС	ні	33	101	38	18	33
вап	32	чоловік	АТО/ООС	так	43	167	36	20	24
мси	24	чоловік	АТО/ООС	ні	41	133	25	20	23
кпчч	43	чоловік	АТО/ООС	ні	47	134	34	27	25
апвп	32	чоловік	АТО/ООС	так	50	156	37	16	24

кпвп	45	чоловік	АТО/ОО С	ні	46	138	31	20	22
іукук	22	чоловік	АТО/ОО С	так	34	122	22	30	27
апвп	41	чоловік	АТО/ОО С	ні	40	146	42	30	28
ттол	19	чоловік	АТО/ОО С	ні	49	161	34	20	22
олнг	22	чоловік	АТО/ОО С	ні	37	119	36	18	28
ерсг	41	жінка	Волонте р	ні	46	165	28	21	33
црпв	29	жінка	АТО/ОО С	ні	38	97	26	23	23
трми	57	чоловік	волонте р	ні	45	131	37	24	17
ікпв	30	чоловік	АТО/ОО С	так	43	118	36	26	31
трпр	24	жінка	АТО/ОО С	ні	49	148	42	20	32
бора	23	жінка	АТО/ОО С	ні	46	140	40	16	29
кевп	21	чоловік	АТО/ОО С	Пишу фанфіки.	42	124	26	23	36
дорол	39	чоловік	АТО/ОО С	Писав колись вірші	46	165	35	13	22
ролм	32	чоловік	АТО/ОО С	так	49	145	42	15	30
тьоог	29	жінка	АТО/ОО С	так	42	151	44	19	25
рапр	39	чоловік	АТО/ОО С	ні	39	107	33	26	22
пабро	24	чоловік	АТО/ОО С	ні	46	136	39	20	30
арре	29	чоловік	АТО/ОО С	ні	35	107	29	32	14
смпу	50	чоловік	АТО/ОО С	ні	41	148	46	20	27
олнг	39	жінка	АТО/ОО С	ні	41	134	44	14	25

Експертна оцінка
літературних творів ветеранів АТО/ООС, учасників літературно-
публіцистичного проекту «Голос війни»

«Нег», «Йес»

Нами було об'єднано тексти цих двох авторів в один коментар, бо вони мають важливу спільну рису (яка звучить і в багатьох інших авторів): це тема їжі на війні. У багатьох авторів цей лейтмотив постійно повертається: своєрідний культ їжі, який є у бійців. І ця, ніби буденна деталь (що може бути буденнішим, ніж їжа?), насправді показує війну як радикально інший світ, де буденне і звичне набуває майже релігійних форм, бо стає рідкісним і недоступним. І водночас їжа – це завжди момент перетворення, регенерації організму: на війні, де постійно загрожує смерть чи поранення, їжа немов стає рішучим спротивом, бажанням жити попри все, відновлюватися попри все.

«Наж»

Як і багато інших сильних текстів цієї збірки, текст Наж дає відчутти грандіозну суперечність: між заявленим «перемир'ям» і жахливими обстрілами, під якими постійно живуть солдати. І це показує конфлікт реальностей, який проходить крізь свідомості людей, і визначає абсолютно різні картини світу: реальності, яка в мирному житті, в телевізорі, в уяві «великої» землі – і реальності, в якій справді живуть бійці. І ці реальності не просто різні, а й суперечать одна одній, будуються на абсолютно протилежних координатах.

«Тсі»

У цьому тексті хороша гра між мовами: оповідач говорить українською, а діалоги здебільшого російською. І це ефект занурення в реальність: Україна і українські військові постають тут у двомовній дійсності. У тексті є дуже сильний епізод: коли герой, рятуючись від обстрілу під час сніданку, так і не розтискає кулака, в якому тримав ложку. Це дуже сильний реалістичний образ і водночас сильна

метафора: війна змушує тебе хапатися за якісь буденні речі, як за межові ознаки твоєї людяності, і вже їх не відпускати.

«Ляг»

Це дуже сильний текст, побудований на емоційному контрасті: непривабливе «багно», яке в звичайному житті буде викликати тільки негативні емоції, раптом в ситуації артобстрілу, під який попадає герой, рятує його від смерті. І на такому простому прикладі показується, як на війні деякі речі чи цінності перевертаються «догори дригом»: те, що вважалося «гарним», стає банальним чи непотрібним, а те, що вважалося «брудним» може стати рятівним.

«Тек»

Текст про «портали» відрізняється від багатьох текстів цієї збірки. Більшість інших текстів – це реалізм, навіть документалізм, це спроба в деталях передати ситуацію війни. Текст Тек – це радше «магічний» реалізм, це спроба уявити повернення з війни до мирного життя, як подорож між різними світами, як зміну людини зсередини, навіть її тіла (крізь зміну одягу) і її світогляду. І це дуже сильна емоція, яка показує мирне і воєнне життя, як два різних всесвіти.

«Алі»

Її тексти – як і тексти інших жінок-авторок - виділяються від решти. Вони більш поетичні, більш емоційні. В них більше внутрішнього світу, ніж зовнішнього. Особливо сильний текст про трояндовий сад. Це ніби контраст: розмова з трояндовим садом крізь війну. І цей контраст – ніжності мирного життя і суворості воєнного життя – дає дуже сильну емоцію. І важливо (це характерно для багатьох авторів збірки): іде діалог між людиною та «іншим»: природою, речами, їжею, машинами. В ситуації Алі – це її сад, з яким вона спілкується, як з людиною. Війна, віддаляючи мирну реальність, спонукає з новою ніжністю подивитися на те, що в мирному житті було звичним і банальним.

«Окн»

Стилістично один із найкращих текстів збірки. Видно, що для автора письменництво – значно більше, ніж просто «самовираження», це серйозна робота над прийомами, стилем, драматургією. Один із ключових образів –

«олюднення» зброї; автор показує майже людські стосунки між солдатом та його зброєю, - так, ніби залізо має душу і ніби це цілком дружні взаємини між живим і неживим.

«Ізу»

Стилістично цей текст слабкий. Це скоріше просто лист – людський і зрозумілий – але без художнього елементу. Але текст дуже добре передає важливу проблему: люди, які втекли «звідти» «сюди», не відчують цю землю як свою. Вони зробили певний вибір (залишитися в Україні), але не готові відчувати відповідальність за цей вибір і наслідки за цей вибір. Їхні рішення прямо суперечать їхнім судженням (антиукраїнським). І це добре показано в тексті.